

BENGI LÁSZLÓ

Újraközlés és újraolvasás

*A kulturális integráció két formája
a huszadik század első évtizedeiben*

Amikor hozzáfogtam, hogy anyagot gyűjtsék a magyarországi sajtó, a hírlapok és folyóiratok 20. század eleji történetének áttekintéséhez, kezdetben egy közvetlen, szűkebb és konkrétabb cél lebegett szemem előtt. Kosztolányi Dezső munkásságát szerettem volna jobban megérteni nem csupán az ő vagy a vele kapcsolatba hozható szerzők műveit vizsgálva, hanem azokra a kulturális feltételekre is tekintettel, amelyek közepette ezek a művek megjelenhettek. Kosztolányinál azért is indokolt efféle nézőpont érvényesítése – miközben természetesen egy pillanatig sem vitatom az eltérő, például a szövegek értelmezésére, az irodalomtörténeti összefüggésekre, a kritikai gondolkodás alakulástörténetére figyelmező nézőpontok jogosságát és fontosságát –, hiszen olyan szerzőről van szó, aki majd egész életében újságírából élt. Továbbá nemcsak cikkei, a napilapok és egyéb orgánumok számára készített publicisztikai vagy kritikai jellegű esszéi, de irodalmi munkái is szinte kivétel nélkül megjelentek a korabeli lapokban.¹ Arra voltam ezért kíváncsi, mi jellemzi elsősorban azokat a sajtótermékeket, amelyekben Kosztolányi közölt írásait. Egységesnek mondhatóak, vagy néhány jól körülhatárolható csoportba tagolódnak? Milyen mértékben számíthatott Kosztolányinak vagy olvasóinak, hogy éppen mely lapban találhatók az írások? Ezen töprengve kellett tapasztalnom, hogy bár sok fontos régebbi és újabb sajtótörténeti munka áll az irodalomtörténet rendelkezésére,² Kosztolányi korának lapjairól és folyóiratairól nem kaphat az érdeklődő teljesebb képet.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Részben Réz Pál nyomán Kosztolányi életművének egységében való vizsgálatát szorgalmazta már Arany Zsuzsanna is. Vö. ARANY Zsuzsanna, „Szövegkiadási és értelmezési kérdések Kosztolányi utóéletében”, *Erdélyi Múzeum* 69 (2007/1–2), 115–122.

² Régebbi, de alapjában máig használható munka: *A magyar sajtó története*, I, 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Akadémiai, Budapest, 1979. *A magyar sajtó története*, II/1,

A magyar sajtó korabeli történetét aligha lehetne kielégítően jellemezni, még ha csak szimbolikusan is, pusztán két orgánum – a Pesti Hírlap és a Nyugat – középpontba állításával. Hangsúlyozom ezért, hogy alapvető kérdésem irodalom és sajtó, olvasás és újság viszonyára, kapcsolataira, egymásra hatására, s ezen belül sem például irodalomtörténeti, hanem kifejezetten a nyilvánosság, a közvélekedés kommunikációs formáinak és közegeinek, író, olvasó és közönség kölcsönhatásának a vizsgálatára irányul. Ebben a tekintetben viszont a Nyugat és a Pesti

1848–1867 és II/2, 1867–1892, szerk. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1985. A terjedelmes, tehát viszonylag részletező tárgyalást adó munka folytatás(ai) azonban mindmáig nem készült(ek) el. A rövidebb összefoglaló munkák vonatkozó fejezetei értelemszerűen – terjedelmi korlátaik folytán is – csak átfogó, általános képet adnak a magyar sajtó 1890-es évektől kezdődő négy-öt évtizedének történetéről. Régebbi, nem egy helyütt mára politikai okokból kétségessé lett munkák éppúgy említhetők. Lásd például DEZSÉNYI Béla – NEMES György, *A magyar sajtó 250 éve*, I, Művelt Nép, Budapest, 1954 (a fent említett, ún. akadémiai sajtótörténet esetéhez valamelyest hasonlóan, az első világháborút követő időszakot földolgozó második kötet itt sem jelent meg), valamint az előbbi munkára – megítélésem szerint – több ponton erősen támaszkodó *A magyar sajtó története* [MŰOSZ] (szerk. MÁRKUS László, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977), mint a korszakot legalább részben áttekintő, újabb adatokkal is szolgáló, de továbbra is igen szűk terjedelmi korlátok között mozgó kötetek (korábbi kiadások után: BUZINKAY Géza – KÓKAY György, *A magyar sajtó története*, I, *A kezdetektől a fordulat évéig*, Ráció, Budapest, 2005, valamint a szűkebb korszak- és témakijelölésű BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet. 1848–1918*, Corvina, Budapest, 2008). A részletezően átfogó földolgozás hiánya ellenére természetesen számos szűkebbre vont kérdéstről jelent már meg részmonográfia vagy tanulmány az elmúlt évtizedek során, amelyek egy részét a későbbiekben értelemszerűen említem. Ugyanakkor a mégis jelentkező hiány, illetve az utóbbi időben elhanyagolt, akár afféle válságtüneteket is mutató sajtótörténet-írás módszertani önértelmezésének újabb irányai nyomán az utóbbi időben több kutató is foglalkozott a sajtótörténet lehetőségeivel és jelentőségével: SZÉCHENYI Ágnes, „A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete. Adósságlista és javaslat”, *Magyar Tudomány* ú. f. 2 (2004/10), 1150–1163; SZAJBÉLY Mihály, „A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról”, *Médiakutató* 6 (2005/1), 71–79; GYÁNI Gábor, „Sajtótörténet a társadalomtörténelem szempontjából”, *Médiakutató* 7 (2006/1), 57–64; LIPTÁK Dorottya, „A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás – problémafeltárás – alapelvek – programok – feladatok”, *Magyar Tudomány* 172 (2011/9), 1121–1131. Mindez azt sejteti, a sajtótörténet iránti érdeklődés – részben új módszertani lehetőségektől indítva – ismét növekszik, s talán a félbemaradt vagy lelassult kutatások új lendületet vesznek. Mindeközben az utóbbi időben megjelent kezdeményező munkák révén számos közelítésmód mintha most párhuzamosan követelné jogait, az Annales-kör hosszabb időtávú elemzései módszereitől a mikrotörténetíráson keresztül a nyilvánosság- és intézménytörténeti kutatásokig.

Hírlap két, többé-kevésbé ellentétes, legalábbis igen különböző, de egyaránt alapvető típust képviselhet, amelyek elég távol esnek egymástól ahhoz, hogy kijelölhessem általuk annak az erőternek két talán legfontosabb pólusát, amelyben aztán – az irodalomhoz és olvasáshoz való viszonyt mérlegelve! – a többi lap elhelyezhető. A kulturális életnek azt a két nyilvánosságformáját pedig, amelyet a Nyugat és a Pesti Hírlap példájával jelképezek, az újraolvasás és újraközlés metaforáival fogom jelölni. Fontosnak tartom azonban már most leszögezni, hogy nem többé-kevésbé határozottan elkülönülő alrendszernek tekintem e két lapot, illetve a köréjük csoportosítható orgánumokat, hanem ezen alrendszereket mint a nyilvánosság intézményesülő fórumait eleve és mindig egymással kölcsönhatásban gondolom el. Más szavakkal, a Nyugat megjelenését egy olyan – természetesen korábban is létező – olvasás- és fölfogásmód hatékony és messze vezető intézményesülésének látom, amely átformálja a sajtóban megjelent irodalmi igényű munkák befogadásának olvasói, ha tetszik: nyilvános tevékenységét.

Ilyen szempontból a Nyugat nem lehetne az, ami, az őt körülvevő teljes sajtóstruktúra nélkül. De ez fordítva is igaz, amennyiben a Nyugat messze ható fellépésével, legalábbis az irodalmi és nem a napi újságírás terén, a Pesti Hírlap és éppúgy a többi lap helyzete is megváltozik. Azaz a Pesti Hírlap író újságírói és közönségük sem lennének maradéktalanul ugyanazok a Nyugat nélkül – függetlenül attól, hogy Kosztolányihoz hasonlóan vagy vele ellentétben a Nyugat szerzői köréhez tartoznak-e vagy sem. Ami történik, az egy új olvasási mód, lehetőség intézményesült, méghozzá – és ez legalább olyan fontos – sikeresen intézményesült megjelenése a sajtóban a Nyugat által. És a lehetőség körének bővülése folytán így annak az olvasónak a befogadói tevékenysége is – legalábbis elvileg, ti. amennyiben történetileg hozzáférhető – összetettebben szemlélhető, aki egyébként mit sem változtat olvasói praxisán. S ugyanígy érvényes ez a változás – immár történetileg is könnyebben vizsgálhatóan – a lapszerkesztői gyakorlatra.

Az alábbiakban először azt a történeti összefüggésrendszert vizsgálom, amelybe a 19. század végének, a következő század elejének sajtója beilleszkedett. Alapvetően három tényezőt emelek ki – némileg önkényesen, de azzal a meggyőződéssel, hogy a bemutatott tendenciák mindhá-

rom területe komoly jelentőséggel bírt a sajtóbeli nyilvánosság alakulástörténetére nézve. Szintén indokolja ennek a három kérdéskörnek a kiemelését az, hogy ezekre a Nyugat – megítélésem szerint – más válaszokat ad, mint a napi- és az öt megelőző hetilapok többsége. Épp e válaszok eltérő volta segíthet majd hozzá ahhoz, hogy pontosabban megérthető legyen annak az olvasásmódnak a jellege, amelyre a különféle orgánumok, a Pesti Hírlap és a Nyugat számítanak. Ennek tárgyalása képezi a dolgozat második felét.

Előzmények és kontextusok

1) Közhely, hogy a 19. században és még a 20. század elején is számos olyan gazdasági és technikai változás következett be, amely kedvezően, serkentőleg hatott a sajtó számszerű növekedésére. Ha Magyarországon mindez kevésbé töretlenül és megkésképpen tapasztalható is, a kiegyezést követően az első világháborúig a sajtó az európaihoz hasonló átalakuláson és bővülésen megy keresztül. A magyar folyamatok belső szerkezetének és dinamikájának részletes elemzése az átfogó sajtótörténeti vizsgálódások feladata, annyi azonban már a felületesebb áttekintésből is világosan látszik, hogy Magyarországon az említett időszakban rohamosan nőtt az évente megjelenő sajtóorgánumok száma (a növekedés az egyes sajtótípusokat tekintve azonban már közel sem ilyen magától értetődő), illetve a megjelenés összes terjedelme. A kínálati oldal ilyen bővülése pedig lehetetlen lett volna a keresleti oldalon tapasztalható hasonló (bár nem föltétlenül azonos ütemű és szerkezetű) növekedés nélkül. Összességében tehát a lapok számának növekedése, még ha egy nem jelentéktelen részük csak rövidebb ideig marad is fenn, illetve a lapalapítások nagy száma már önmagában is azt mutatja, hogy mind nagyobb az érdeklődés és igény a sajtó irányában, s hogy a társadalmi és gazdasági körülmények változásával növekszik az ország lapokat fönntartó ereje is.³

³ Az újságok és lapok piacát jellemző általános növekedésről a korszak sajtójával foglalkozó majd minden munka szól. Lásd például MŰOSZ, 43–44; LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc Józsefkorában. Bécs – Budapest – Prága*, L'Harmattan, Budapest, 2002, 120–123; BUZINKAY, I. m., 63, 91, 94–96, a világháború során Uo., 141.

A sajtót és annak történetét jellemző számszerűsíthető, statisztikai adatfölvételek tekintetében az egyik fontos dátum 1926. Ekkor vette ugyanis kezdetét az a négyévenként megismételt fölmérés, amelyben Elekes Dezső a magyar időszaki sajtót mérte föl. Az első adatfölvétel eredményeinek 1927-es publikálásakor azonban nemcsak az új statisztikai mérőszámokat ismertette, hanem áttekintette és összefoglalta a hazai sajtóról rendelkezésre álló korábbi statisztikákat is, mindenekelőtt idősebb Szinnyi József és az 1881-től rendelkezésre álló postai kimutatások adatait.⁴ A közölt adatok alapján jól látszik, hogy a kiegyezést követően a Magyarországon megjelenő és ezen belül a magyar nyelvű lapok száma, valamint (legalábbis 1881-től) a postán szállított összes példányszám egyaránt – majdnem szigorú monotonitással – emelkedik a háborúig. A lapok postai adatokból számított átlagos példányszáma, bár erősebb ingadozást mutatva, de hosszabb távon, illetve az 1910-es években⁵ szintén tendenciaszerűen nő. Néhány számadatot példaként kiragadva a posta nyilvántartásából: 1881-ben 504 lap jelent meg, ebből 334 magyar nyelven, s ugyanezek a számok 1896-ban 999 és 747, 1913-ban, az utolsó

⁴ ELEKES Dezső, „Az időszaki sajtó statisztikája”, *Magyar Statisztikai Szemle* 5 (1927/3), 250–271, a korábban mások gyűjtötte adatokról *Uo.*, 252, 255–262. (A szerző az adatokat még ebben az évben igyekezett nemzetközi összehasonlításban is bemutatni: E. D. dr., „Az időszaki sajtó nemzetközi adatai”, *Magyar Statisztikai Szemle* 5 [1927/7], 720–724.) Eredményeit Elekes először a Magyar Statisztikai Társaságban 1927. március 11-én tartott előadásában ismertette, ahol a hozzászólók elsősorban abban a tekintetben fejezték ki kétségeiket, hogy a vizsgálat nem kérdezett rá a lapok példányszámára. Elekes Dezső ezt azzal indokolta, hogy a lapok részéről a kérdőívek kitöltése s visszaküldése önkéntes alapon történt, s félő volt, hogy amennyiben az üzletileg érzékeny kérdésnek számító példányszám iránt is érdeklődik, sok újság eláll az adatszolgáltatástól, ami pedig a fölmérés reprezentatív érvényét jelentős mértékben alááshatta volna (a kérdőíveknek így viszont csak egy százaléka nem érkezett vissza). Vagyis hogy ami nyereség lett volna a vámon, az elveszett volna a réven. Ennek jegyében Elekes a később megismételt fölmérésekben sem vizsgálta a példányszámot. Hogy közvetett módon mennyiben lehetne esetleg következtetni a lapok példányszámára, azt a vitában Radványi László említette. Lásd „Előadói ülések. Elekes Dezső: Az időszaki sajtó statisztikája”, *Magyar Statisztikai Szemle* 5 (1927/3), 287. A megjelenés példányszámának megállapítása vagy becslése – bár a postai példányszámok mellett a hirdetési katalógusok és elszórt levéltári anyagok kisebb-nagyobb mértékben megbízható számadatokkal szintén szolgálnak – a későbbi sajtótörténet számára is nehezen megragadható (lásd például BUZINKAY, I. m., 90.)

⁵ Vö. BUZINKAY-KÓKAY, I. m., 154: „A századfordulón túl lett rohamos a magyar sajtó növekedése.”

teljes békeévben pedig 1861 és 1498. A vasúton szállított összes, illetve az egy újságra eső átlagos példányszám 1881-ben (becsülve) 29,6 millió és 55 744, 1896-ban 85,1 millió és 78 796, majd 1913-ban 193,8 millió és 96 900.⁶ A lapok számának növekedését vizsgálva Elekes úgy látja, 1881-től másfél évtized alatt az újságok száma hozzávetőlegesen megkétszereződött, majd ismét megduplázódott a rá következő 15 év alatt.⁷ Mindeközben – továbbra is a vasúti szállítási nyilvántartás alapján számítva – az „újságok száma természetesen nagyobb mértékben szaporodott, mint a népesség száma. Míg 1881-ben minden 27 ezer lélekre esik egy újság, a háború előtti években átlag minden tízezer lélekre esik egy.”⁸

A statisztikai adatsorok tehát képet adnak az időszaki sajtó bővüléséről, de nem vetnek fényt az e mögött működő folyamatokra. Hiszen a két év közti különbség nem az újonnan alapított lapokból ered, hanem az időközben megszűnt és frissen létrehozott újságok számának különbsége adja ki.⁹ S mivel lapok majd mindig szűnnek meg és jönnek létre, még a sajtó számára ideálisan kedvező vagy erősen kedvezőtlen körülmények közepette is, ezért joggal feltételezhető, hogy az összes lapok száma közt jelentkező éves különbségeknél érdemlegesen nagyobb – növekedés esetén – a keletkező, illetve – csökkenéskor – a megszűnő lapok száma.

⁶ ELEKES, „Az időszaki sajtó statisztikája”, 255–260. A lapok számának emelkedése egyértelműen megtörik 1915-ben, amikor jelentős – kb. másfél évtizednek megfelelő (*Uo.*, 259) – visszaesés következik be, de Elekes is fölhívja arra a figyelmet, hogy a postán szállított példányszám ezt nem követi, sőt ellenkezőleg: 1915-ben, 16-ban és 17-ben is növekszik az előző évihez képest (lásd *Uo.*, 257, 260). A világháború, a forradalmak és a trianoni döntés után természetesen – amint az Elekes közölte adatok is mutatják – a magyar sajtó is összezsugorodott, az olvasók száma az ország népességével együtt csökkent, s átfogóan a gazdasági-politikai helyzet, az esztörténeti közeg is jelentősen módosult, amelyre az újság tekintetében még mintegy ráarakódott az új médiumok jelentette kihívás, amely helyzetben a magyar írott sajtónak meg kellett találnia az adekvát válaszokat, a maga releváns helyét (lásd erről röviden BUZINKAY-KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 189–191).

⁷ ELEKES, „Az időszaki sajtó statisztikája”, 259. Az Elekes által föllállított óvatos szabályszerűsége ugyan nem utalva, de – igaz, megszorításokkal – tágabb időszakaszra fogalmaz meg hasonló föltevést BEZECZKY Gábor, „A Nyugat sajtókörnyezete”, *Alföld* 62 (2011/3), 54: „az időszaki sajtótermékek száma 1830-tól kezdve [...] minden évtizedben megduplázódott, s [...] ez a tendencia tartott még az 1900-es [!] évek elején is”.

⁸ ELEKES, „Az időszaki sajtó statisztikája”, 259, lásd 260.

⁹ Míg 1917-ben kb. 932 lap jelent meg s az 1926-os felmérés szerint nagyjából 934, tehát a kilenc év eltérése ellenére közel ugyanannyi, az 1926-ban számba vett újságok közül 421-et, tehát a lapok 45%-át a háború után alapították. Vö. *Uo.*, 263–264.

A hosszú távú folyamatokban mutatkozó növekedési tendencia tehát az új lapalapítások még dinamikusabb bővülését sejteti.¹⁰

Ugyan nemcsak az időszaki kiadványokat tartalmazza, de annak bővülésére és a könyvkiadás növekedésével való kapcsolatára is fényt vet a nyomdaipar számadatainak áttekintése. Ezt – újfent a korábbi rendelkezésre álló adatok összegzésével – Elekes Dezső az újságok felmérését követően 1928-ban tette közzé.¹¹ Megállapítja, hogy Magyarországon a

nyomdászat, amely a 19. századig aránylag lassú tempóban fejlődött, a 19. század közepe táján vesz hatalmas lendületet. [...] Az 1848-at megelőző időben a nyomdászat fellendülésével egyidejűleg a hírlapirodalom és a könyvtermés is első virágzását érte el. [...] A kiegyezés utáni kulturális evolúció s az újságirodalom erőteljes fellendülése a 70-es évek vége ugrásszerűen növeli a nyomdák számát.¹²

A nyomdaipar bővülésének tendenciája később is töretlen maradt, s 1880 és 1913 között a megjelent könyvek száma „csaknem megháromszoro-

¹⁰ Elekes ilyen szempontból nem végzett számításokat sem szinkrón felvételei során, sem – alighanem az összetettebb sajtóbibliográfiai feltételek részleges hiánya és a feladat nehézségei miatt – a történeti anyagon. Nem véletlenül, hisz legfőljebb csak igen pontatlan becslések kaphatók a gyűjtött statisztikai adatok összevetésével. Elekes Dezső 1926 elején összesen 934 folyóiratot regisztrált, 1930-ban 1230-at, 1934 kezdetén 1477-et. A növekedés 1930-ban az 1926-os adatokhoz viszonyítva 296, majd újabb négy év alatt 247. Az alapítási év szerinti táblázatból az olvasható ki, hogy az 1930-ban létező lapok közül 1926 és 1930 között 341 lapot indítottak, majd az azt követő négy évben 361-et az 1934-es adatfölvételben szereplő lapok köréből. Ebből az következik, hogy az 1926-ot követő négy évben legalább 45 lap szűnt meg az 1926-ig alapítottak közül, míg 1930 és 1934 között 114 az 1930 előtt indult újságok csoportjából. A kapott számok több okból is csupán alsó becslésül szolgálnak. Legfőképp azért, mert nem tartalmazzák azokat a rövid életű lapokat, amelyek nemcsak létrejöttek, de már meg is szűntek a két adatfölvétel között. Másrésztől föltehető egy olyan torzítás is, amely abból adódik, hogy a későbbi adatfölvétel a lapokról összeállított pontosabb és teljesebb listán alapulhatott, kamatoztatva az időközben fölmerült észrevételeket. Az idézett adatokhoz lásd ELEKES Dezső, „Magyarország időszaki sajtója 1930-ban”, *Magyar Statisztikai Szemle* 9 (1931/6), 578–595; Uő, „Magyarország időszaki sajtója 1934-ben”, *Magyar Statisztikai Szemle* 13 (1935/12), 1100–1117. Lásd még a Statisztikai Közlemények 85/1. köteteként: Uő, *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1938, 142.

¹¹ ELEKES Dezső, „A magyar nyomdaipar statisztikája”, *Magyar Statisztikai Szemle* 6 (1928/9), 991–1008.

¹² Uo., 992, 994.

zódott, az időszaki sajtótermékek száma pedig majdnem négyszeresére növekedett meg. Nyomdászatunk fejlődése azonban még nagyobb, mint a sajtótermékek emez adatai mutatják, mert az előállított példányszám az egyes sajtótermékeknel folyvást növekszik; így például az időszaki sajtótermékek példányszáma 1880–1913-ig mintegy hatszorosra duzzadt meg.”¹³

Természetesen a statisztikákból kirajzolódó folyamatokat érdemes történeti-szociokulturális összefüggésekbe illesztve is értelmezni. Aligha kétséges ugyanis, hogy az időszaki sajtó kiegyezéstől az első világháborúig tartó (majd a húszas években ismét jelentkező) bővülése bizonyos feltételek teljesülése nélkül nem történt volna meg, vagy sokkal lassabb lett volna. Az általános és Magyarországra nézve sok szempontból kedvező makrogazdasági mutatókon túl például fontos szerepet játszik a ke-

¹³ Uo., 995. A világháború itt is nyilvánvaló változást hozott, utána félannyi a nyomdák száma Magyarországon, mint előtte volt, s Elekes felmérésének adatai szerint a trianoni döntés következtében az ország a vidéki nyomdák mintegy kétharmadát veszítette el (Uo., 997). Érdekes ugyanakkor, hogy a nyomógépek száma még a háború után is csökkent, ami nemigen magyarázható a termelés húszas évekbeli csökkentésével, inkább a korszerűbb s nagyobb teljesítményű gépek térhódításával. Hiszen mindeközben a szedőgépek együttes száma még az 1913-as adathoz képest is egyértelműen, monoton és szignifikánsan emelkedett. (Igaz, ezt a budapesti adatok okozták, a vidéki nyomdákban a szedőgépek száma – mely eleve nagyságrenddel kisebb a fővárosihoz képest – 1913 és 1922 között a felére esett vissza, majd onnantól kezdve stagnált [Uo., 999 és 3. táblázat].) Mindez nagyjából korrelál Elekes 2. táblázatának a munkáslétszámokról tudósító adataival, amelyek a gépszedők számának egyértelmű növekedését mutatják a szedők, illetve a nyomdák teljes munkáslétszámához képest. Együttesen ebből az rajzolódik ki, hogy a húszas években a nyomdák, különösen a fővárosban, jelentékeny technológiai modernizációt hajtottak végre, ami a termelési szerkezet változását is maga után vonta. Így a modern technológiával a foglalkoztatottak számának csökkenése mellett is meg lehetett felelni a növekvő igényeknek. Utóbbinak pontos becslése önmagából a cikkben közölt 4. táblázatból nem végezhető el – Elekes is felhívja a figyelmet a nyomdai termékek jelentős árnövekedésére, és ezért a tényleges mennyiségi termelés visszafogottabb rátájára (Uo., 1007) –, ugyanakkor a 16. táblázat szerint az országba behozott nyomópapíros mennyisége többé-kevésbé folyamatosan növekedett, s különösen 1925-ben ugrott meg. (Emellett az a tendencia lehet még figyelmet érdemlő, hogy az előállított termékek külföldre eladott összértéke viszont folyamatosan csökkent 1921 és 1926 között.) A fővárosi lapokra nézve lehet különösen jellemző adat, hogy 1927-ban az éjjeli munkások között a 150 szedőből és 259 gépszedőből 87, illetve 205 fő dolgozott a fővárosban (a többi kategóriában hasonló vagy még nagyobb arányú Budapest dominanciája). A két adatpár aránya közti eltérés (58%, illetve 79%) a technológiai különbségre nézve is mérvadó lehet.

resletnek, tehát az olvasók körének növekedése is.¹⁴ Ennek kézenfekvőnek látszó – és a vizsgált korszakban statisztikailag is igazolhatóan teljesülő – feltétele az írni és olvasni tudók, tehát legalább elemi szinten iskolázottak csoportjának bővülése, ami egyúttal az oktatás színvonalával, a(z) alsóbb) képzési formák modernizációjával is összefüggésben áll.¹⁵ Nem elegendő azonban, hogy tudjanak olvasni az emberek; kell, hogy legyen rá elegendő idejük és pénzük is! Tehát ha csekélyebb mértékben is, de általában véve feltétel az életszínvonal emelkedése és az életkörülmények javulása is. A 19. században korszerűsödő termelési eljárások, a gépesítés, sőt bizonyos mértékben már az automatizálás, valamint az érdekvédelmi képességek erősödése valóban abba az irányba hatnak, hogy ha nem is össztársadalmi szinten, de szélesebb körben következzenek be mind a fizetéseknek, mind a szabadidőnek érzékelhető növekedése. Mindemellett, az olvasás képességét az olvasás iránti igényre átfordítva, e téren is motivációként jelentkezik az oktatásban való részesedés,

¹⁴ Az olvasás mértékének, számszerűsíthetőbben: az eladott példányszámoknak az emelkedése, a sajtótermékek piacának bővülése, a forgalmazott és közkezen forgó könyvek számának növekedése nem föltétlenül jelenti az olvasók számának növekedését s rétegének sokszínűbbé válását is egyben. Magyaríthatja az is, hogy az amúgy is olvasók valamiért kezdenek még többet olvasni, azaz még több könyvet vesznek meg és kézbe. (Vö. Leo Löwenthal, *Irodalom és társadalom. A könyv a tömegkultúrában*, ford. KÁRPÁTI Zoltán, Gondolat, Budapest, 1973, 104.) Noha erről a lehetséges összefüggésről a statisztikai adatok s különösen a példányszámok alakulásának értelmezésekor nem célszerű megelégedni, inkább korábbi időszakok olvasási szokásainak értelmezésekor lehet releváns. Az olvasás mértékének az itt tárgyalt, sőt akár az azt megelőző évtizedekre eső – tehát a 19. századi – emelkedésében lehetett szerepe annak, hogy a rendszertelenül olvasók is mind rendszeresebb könyv- és újságfogyasztóvá váltak, de ez csak az olvasni tudók számának gyors emelkedésével együtt, ahhoz kapcsolódva ad érvényes magyarázatot.

¹⁵ A sajtóval összefüggésben röviden tárgyalja például MÜOSZ, 43; BUZINKAY-KÓKAY, I. m., 149; LIPTÁK, I. m., 115–119. Az angol sajtó összefüggésében vö. G. A. CRANFIELD, *The Press and Society. From Caxton to Northcliffe*, Longman, London – New York, 1978, 216, vö. 217, 220. Az oktatásban megjelenők számának emelkedése, az általános műveltség kiterjedése maga után vonja a politikai érdeklődés fokozódását is, s ezen keresztül a politikai élet jellegének és a propaganda szerepének megváltozását is a 19. század második felében – amit aligha véletlenül követ a tömegsajtó létrejötte és megerősödése. Ezeket a kölcsönösen kapcsolódó folyamatokat egy másik következményük/megjelenésük kapcsán, a köztéri szobrok és emlékművek számának növekedésével összefüggésben említi POTÓ János, „Emlékművek útja. A Szoborpark története” = *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*, szerk. GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor, Csokonai, Debrecen, 1999, 211.

a művelődés társadalmi mobilitást, kulturális integrálódást, akár asszimilációt is segítő hatása, amely kapcsolatban áll az urbanizáció jelenségével, nem függetlenül a főváros, illetve azon túl a városok döntő arányától a sajtótermékek előállítása terén.¹⁶

A kereslet növekedését magyarázó folyamatok mellett a kínálat – statisztikailag egyértelműen mutatkozó – bővülésének is természetesen megvannak a sajátos, részben már érintett feltételei. Ezek egyik csoportja a fokozódó termelés támasztotta változatos technikai igényeket foglalja magában. Kézenfekvő, hogy a nyomdák – elsősorban a szedő- és nyomdagépek – modernizálódása úgy fokozza a kapacitást, hogy mind több termék állítható elő rövidebb idő alatt és csökkenő előállítási költségek, vagyis a nyomdai termékek olcsóbbá válása mellett.¹⁷ Ez érvényes mind a különböző kiadványok számára, mind az egyes kiadványok példányszámára.¹⁸ Ha ehhez hozzávesszük, hogy eközben a lehetséges, megszólít-

¹⁶ A korban jellemző nagyfokú városiasodás elválaszthatatlan attól, hogy az ipari termelés bővüléséhez számos munkásra van szükség, de emellett, lassabb ütemben, ám nem csak a tehetősebb rétegekre tekintettel, a szolgáltató szektor is növekszik, amint például a kávéházak nagy száma is mutatja. Sőt bizonyos szempontból úgy tűnik föl, hogy a lapok számának alakulása erős (nem pusztán strukturális) hasonlóságot mutat az újságyszerkesztéssel és -olvasással szoros (funkcionális) kapcsolatot tartó kávéházak számának alakulásával: azon az általános tendencián messze túlmutatóan, hogy a lapokhoz hasonlóan igen sok és növekvő számú kávéház található a fővárosban a századforduló táján, az e mögött sejtethető folyamatok dinamikája is egybevág. Ugyanis ez a növekedés a lapok esetéhez hasonlóan a sokszor rövid idő után bezáró és az – ezt ellensúlyozva – újonnan nyíló kávéházak egyaránt magas számának eredője hozza létre.

¹⁷ A 19. századi új nyomdai találmányokról, valamint a nyomdatechnika századfordulós fejlődéséről lásd például DEZSÉNYI-NEMES, I. m., 158–159, 222–223; ezt leginkább összefoglalóan megismételve MÜOSZ, 51; BUZINKAY-KÓKAY, I. m., 154; LIPTÁK, I. m., 45.

¹⁸ Bár elsőre akár meglepő is lehet, az összefüggés valójában itt is kétirányú. A nyomdai kapacitás növekedése ugyanis nemcsak feltétele a termelés bővülésének, de kiváltója is: üzleti szempontból ugyanis a fennálló kapacitást nem lehet kihasználatlanul hagyni. Tehát nemcsak az új lapoknak van szükségük azokat – egyéb munkáik mellett – előállítani képes nyomdákra, hanem a nyomdákban is szükségük van új lapokra a termelési kapacitásban rejlő üzleti lehetőségek mind teljesebb kiaknázása érdekében. Lengyel Géza egyenesen ezzel hozza összefüggésben a Pesti Hírlap megindítását: „A Nádor utcai nyomda kétségtelenül jó üzletnek bizonyult, de »kapacitása nem volt eléggé kihasználva«. Légrédyék előállítottak mindenféle hivatalos nyomtatványokat, kisebb hetilapokat, de nagyalakú magyar újságokat is, gazdasági és kertészeti brosrakat, később szépirodalmi könyveket is, de még bőven győztek volna más munkát is. Például egy napilap nyomását. Ez volt az egyik motívuma a P. H. megindításának.” (LENGYEL Géza, *Magyar újságmágnások*, Akadémiai, Budapest, 1963, 13.)

ható olvasók köre is tágul, vagyis hogy nemcsak több újság és könyv állítható elő, de mind több is adható el, akkor a nagyobb eladási számok folytán akár csökkenthető az egy példányra eső haszon is. Amennyiben ugyanis a példányonkénti nyereség csökkenését az alacsonyabbá váló ár révén a fizetőképes vásárlók számának növekedése ellensúlyozni tudja – tehát mind többek számára válik a termék anyagi értelemben elérhetővé –, az eladott példányonkénti bevétel csökkenése ellenére is nőhet a teljes nyereség. Így nem föltétlenül ésszerűtlen döntés például valamely lap egy példányán keresett nyereség csökkentése, ha ez úgy tudja kiaknázni a potenciális keresletben rejlő lehetőségeket, hogy az ekként megugró eladási példányszám több össznyereséget biztosítson, mint a példányonkénti magasabb nyereséggel kalkulált áron való, de kisebb példányszámon történő értékesítés. Más szavakkal: a lehetséges vásárlói kör bővülése és az előállítás költségeinek csökkenése úgy hat egymást erősítve kölcsön, hogy az – legalábbis egy bizonyos mértékig – a piac kimerülését a fogyasztók mind újabb csoportjainak megszólításával tudja elkerülni.

A nyomdák modernizálódása mellett fontos szerepet tölt be a közlekedés és a hírközlés fejlődése is. Főleg a vasúti szállítás lehetőségeinek bővülését szükséges kiemelni: a vasúthálózat mind jobb kiépülése, a vonatok sebességének növekedése révén ugyanis – különösen a napilapoknál, de az időszaki sajtótermékekre nézve általánosan is – kedvezőbbé válnak a terjesztés technikai feltételei. A lapok immár gyorsabban és több helyre jutnak el. Vagyis a terjesztés valóban és hatékonyan országossá válhat – ami a vidéki sajtóval szemben sokszor ismét a fővárosnak kedvez¹⁹ –, hiszen egy éjjel megjelenő lap már reggelre eljuthat a vidéki, illetve az ország más részében élő olvasókhoz.²⁰ Ugyanakkor ez önmagában még nem lenne elég hatékony a piac területileg értett kiterjesztéséhez. Legalább ilyen fontos szerepet játszik ebben a hírközlés fejlődése: a távíró, a telefon mind elérhetőbbé válása s a hírlapoknak biztosított kedvezmények (például kedvezményes idősávok), a létrejövő nemzetközi és hazai hírügynökségek egyaránt az információk olyan országos és országok

¹⁹ Vö. BUZINKAY, I. m., 98.

²⁰ „Vidéki külön előfizeteket hiába várnánk. Azok egyszerre kapják az esti lapot a reggelivel” – írja levelében panaszosan Salamon Ferenc a kiegyezés évében. (Vértesy Miklós nyomán idézi: LIPTÁK, I. m., 148.)

közötti gyors áramlását teszik lehetővé, amely szintén feltétele az aktualitásnak és az ehhez kapcsolt hírértéknek. Nem elegendő ugyanis, ha egy éjjel előállított lap reggelre már az olvasók kezébe kerül, ha a lapelőállítás és -terjesztés gyorsasága ellenére tartalmában nem mutatkozik meg hasonló naprakészség.²¹

A sajtó bővülésének röviden áttekintett feltételei és folyamatai sajátos következményekkel járnak, visszahatással bírnak magukra az újságokra és folyóiratokra is. A kínálat és kereslet fokozódása egymást erősítő tendenciák a korban, miáltal a lapok száma és terjedelme dinamikusan, akár ugrásszerűen nőhet. De ez azt is feltételezi, hogy az újságok és az olvasnivalót keresők találkozására nemcsak fizikailag adott a lehetőség, hanem ténylegesen meg is valósul: vagyis a lapok meg akarják és meg is tudják szólítani az olvasót. Előbbi egyfajta üzleti szemlélet megerősödését vonja maga után – a lapot nem elég (lehetőleg színvonalasan) előállítani, hanem el is kell adni. A hosszú távú gazdaságos fennmaradás céljától vezérelve olyan lapot kell szerkeszteni, amely megfelel, de legalábbis nem mond ellent az olvasóközönség széles rétegei által képviselt kulturális, politikai, eszmei igényeknek. A kiegyezést követően, majd különösen a 20. század elején valóban érzékelhetők ilyen tendenciák, amelyek például a bulvárlapok megszületéséhez és megerősödéséhez vezettek, de amelyek lényegében az összes nagyobb példányszámú s üzletileg sikeres újságra is hatással voltak.²² Másik oldalról azonban az is igaz, hogy a növekvő olvasóközönség és a nyomdai költségek relatív csökkenése arra is

²¹ A magyar gazdaság teljesítményének a 19. század közepe és az első világháború közötti történetéről összefoglalóan szól ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2001³, 25–41, illetve különösen is a vasúthálózat és a hírközlés fejlődéséről *Uo.*, 26–28. A lapkiadás növekedésének feltételeiről felsorolásszerűen lásd BUZINKAY–KÓKAY, I. m., 152; BUZINKAY, I. m., 90. A postaszolgálat, a vasúthálózat és a hírközlés 19. századi fejlődésének hatásáról az időszaki sajtóra vö. DEZSÉNYI Béla, *Az időszaki sajtó története a Dunántúl országában*, Gergely R. R.-T., Budapest, 1947, 31, 39–40; DEZSÉNYI–NEMES, I. m., 12, 59–60, 127, 160–161, 223; röviden említi BUZINKAY–KÓKAY, I. m., 154; az első világháború utáni időszakra vonatkoztatva említi e tényezőket MÜOSZ, 221. Ismét az angol sajtó fejlődésére vonatkozóan vö. CRANFIELD, I. m., 205, 220.

²² Ennek a 19. századi hazai sajtóban megmutatkozó előzményeiről s a lapstruktúra differenciálódásáról újabbán lásd SZAJBÉLY Mihály, „Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban. 1821. Megjelenik Kisfaludy Károly *Aurora* című évkönyvének első kötete” = *A magyar irodalom története*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Kiadó, Budapest, 2007, 73–90.

esélyt ad, hogy kis példányszámmal, üzleti téren bizonytalanul, de olyan új lapok is hosszabban fennmaradhassanak, amelyek nem törnek széles körű olvasottságra és üzleti nyereségre, viszont sajátos szemléletmódjukat következetesen és határozottan képviselik a korabeli sajtó nyilvánosságában.

A fizetőképes kereslet igényeinek való megfelelés egyik következménye egy tartalmi-műfaji jellegű változás. Ennek során – a lehetőleg mind több olvasó megszólítását megelőzve, a közlekedés és hírközlés kínálta új feltételek szerencsés keretei közepette – előtérbe kerül a hír s megnövekszik a hírérték szerepe.²³ A 19. század második felétől megnő a rövid, tényszerű híradások jelentősége,²⁴ majd fokozatosan mellé lép a nagy érdeklődésre számot tartó „pletyka” és „szenzáció” is. Utóbbi pedig már nem föltétlenül rövidséget követel meg, s egyre nagyobb fontosságot nyer a riport s különösen a bűnügyi tudósítás,²⁵ valamint a színházi és társasági rovat.²⁶ A hír sajátos formájának is tekinthető az információáramlás egyoldalúságát megbontó, az olvasók közvetlen gyakorlati tevékenysége számára jelentőséggel bíró, esetenként hatalmasra duzzadó hirdetései rovat, az apróhirdetések garmadája.²⁷ További, még említendő tendenciák mellett ezek a jelenségek is magyarázzák, hogy a sajtó igényesebb kortárs olvasói és bírálói nemegyszer úgy ítélték, annak színvonala zu-

²³ Vö. MŰOSZ, 46; BUZINKAY-KÓKAY, *I. m.*, 137; LIPTÁK, *I. m.*, 48–49; SIPOS Balázs, *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*, Napvilág, Budapest, 2004, 116–132; BUZINKAY, *I. m.*, 66, vö. 100. A hírszolgálat gyorsulásának, fejlődésének korabeli tapasztalatát fogalmazza meg például BIRÓ Lajos, *A sajtó*, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1911, 16. (Ez a Modern Könyvtár sorozatban napvilágot látott kötet lényegét tekintve újraközlése a szerző a Huszadik Század Könyvtára sorozatban 1908-ban már megjelent munkájának. Lásd Uő, *A sajtó lélektanához*, Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest, 1908.) A hír föltérteleléséhez vö. még Dr. SZABÓ László, *A modern újságírás*, Dick Manó, Budapest, é. n. [1916], 4–5, 10.

²⁴ Apró adalék lehet ehhez az a Cholnoky Viktor-levél, amelyet Gellért Oszkár közöl, s amelyben Cholnoky arról számol be Gellértnek, hogy Bródy a maga lapjában – bár tetszett neki – nem tudott közölni egy Cholnoky-cikket, „mert neki nem elmélkedés kell, hanem információ”. (GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete*, I, 1902–1925, Bibliotheca, h. n., 1958, 63.)

²⁵ Dr. SZABÓ, *I. m.*, 115–125.

²⁶ Eközben a hírek aktuális, gyors és pontos közlése éppúgy, mint a színes riportok készítése – ellene hatva, de részint köszönhetően is a mind olcsóbb nyomdai munkának – növeli a lapkiadás költségeit: BUZINKAY-KÓKAY, *I. m.*, 155.

²⁷ Vö. például MŰOSZ, 54; LIPTÁK, *I. m.*, 47.

han, és az üzleti célok a lapok szerkesztőit nem ritkán a tágabb olvasóközönség alacsonyabb műveltségi szintjéhez való igazodásra készítetik. A lapok növekvő versenye pedig szintén erősíthette az olvasói igényeknek való közvetlenebb megfelelés igényét s üzleti szükségét.

A lapok számának és terjedelmének bővülése további, az újságírók helyzetét illető következményekkel is járt. Ahogy ugyanis nagyobb lett a kitöltendő felület, úgy lett szükség ehhez egyre több írásra is. Ezzel pedig növekedett a jó vagy legalább „használható” újságírók iránti kereslet is.²⁸ De ennek kielégítése nem mindig volt maradéktalanul sikeres, és – tovább rontva a lapok színvonalasását panaszoló benyomásokat – kevésbé képzett, nem túl tehetséges újságírók is megjelentek a lapok egy részénél. Ennek ellensúlyozására viszont korán fölvetődött az újságíróképzés szükségességének gondolata – az üzleti sikerhez valójában a bulvárlapot is szakszerűen és jól kell megcsinálni, mint azt Az Est példája is mutatja –, és az ezt föl vállaló első intézmények ekkortájt létre is jöttek. Többek közt ezek a hatások – a szakmailag fölkészült újságírók sikeresége, valamint az újságíróképzés megindulása – vezetnek az újságírás (önálló) szakmává válásához, professzionalizálódásához, ami egyúttal azzal a korábbi hagyománnyal való szakítást is jelenti, amely az újságírást elsősorban írói-irodalmi tevékenységnek tekintette. Ezzel párhuzamosan s az újságírói szakma érdekképviselésének kialakulásától is segítve²⁹ javul az újságírók anyagi és szerkesztőségeken belüli megbecsülése.³⁰

2) A sajtótörténeti összefüggések bővebb háttére után azt a másik két szociokulturális tényezőt, amely megítélésem szerint a Pesti Hírlap és a Nyugat irodalomhoz és sajtóhoz fűződő viszonyát illető nyilvánosságbeli helyét relevánsan befolyásolja, elegendő lehet rövidebben és kevésbé számszerűen érinteni. Még akkor is, ha a későbbi részletező sajtókutatásoknak ezeknek és a lapok piacának összefüggését is alaposabban körüljárva kell majd eljárniuk. Ezek közül a még említendő tényezők közül az első

²⁸ A főfoglalkozású újságírók számának századforduló táján mutatkozó gyors növekedéséről szól BUZINKAY-KÓKAY, *I. m.*, 90.

²⁹ BUZINKAY-KÓKAY, *I. m.*, 166.

³⁰ Vö. BIRÓ, *A sajtó*, 29: „az újság-üzem megnagyobbodása felszöktette a jó újságíró értékét. A lapok elszaporodása megalapozta a kereset biztonságát is.” Az újságírói szakma elsősorban két világháború közötti helyzetéhez átfogóan lásd SIPOS, *I. m.*, 133–214.

a „pesti nyelv”, amelyhez mind a Pesti Hírlap, mind a Nyugat szorosan kapcsolódott részint tudatosan, részint alighanem önkéntelenül is. Eme nyelvi összetevő két okból is megkerülhetetlen a kérdés tárgyalása során. Egyik oka az, hogy az irodalom mint szükségszerűen a nyelv által közvetített és létrejövő művészet eleve aligha függetleníthető a nyelvvállapot kérdésétől. Különösen akkor – és ez szolgálhat mint másik indok –, ha ez a nyelvvállapot dinamikus és jelentős változások következtében állt elő.

A történettudomány által elég pontosan leírt folyamat az, ahogyan Budapest német nyelvű városból a 19. század végére magyar nyelvűvé válik. Ez a nyelvváltás ráadásul igen gyorsan, nagy mértékben és volumenben zajlott le, aminek számos következménye is érzékelhető volt. Hiszen egy ilyen folyamat szükségszerűen jár egyfajta nyelvi keveredéssel és heterogenitással is: a korábban sokak által anyanyelvként beszélt nyelv(ek) emlékezete, még ha a főnyelv változik is, a leszármazottak nyelvhasználatában továbbra is nyomot hagyhat.³¹ S miközben a „magyarosítás” oldaláról akár sikertörténekről is beszélhetünk – amiben óriási szerepet játszott a sajtó is, különösen Rákosi Jenő munkássága, s fordítva: amely döntően megváltoztatta a sajtó nyelvi arányait is³² –, a korban többen olyasféle nyelvromlást is láttak ebben, amely a magyar nyelv tisztaságát veszélyezteti.

Nem véletlen ebben a kontextusban a nyelvtisztító törekvések – történetileg erős funkcióváltásokon is áteső – megjelenése, illetve jelenléte. Míg kezdetben ezek a nyelvi egységesülést szorgalmazták, a lakosság magyar nyelvűvé válását, később már ennek az újonnan megjelenő magyar nyelvnek a „javítását” tűzték ki célul. S még ha voltak is kirekesztő felhangjai, ezt a törekvést legalább annyira motiválta az integrációba vett – persze a sokszínűség ellen ható, erőszakoltan homogenizáló – hit. Természetesen teljes joggal el is utasítható ez a szemlélet, hiszen nem sok választást kívánt hagyni a nyelvhasználók döntéseinek, s erősen normatív hozzáállással közelített a nyelvhez. Ugyanakkor abban a tekintetben célja dominánsan mégsem a kirekesztés volt: nem vizsgálta, ki hon-

³¹ Ez még évtizedekkel később is fennállt. Ezt a helyzetet, a „pesti nyelv” jellegzetességeit különösen annak idegen nyelvi kapcsolatait elemzi BÁRCZI Géza, *A „pesti nyelv”, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1932.*

³² A sajtó nyelvi megoszlásának változásáról a Monarchiában és Magyarországon vö. LIPTÁK, I. m., 42; továbbá BUZINKAY, I. m., 102.

nan érkezik s milyen nyelvű, nemzetiségű volt, hanem teljes értékű polgárnak ismerte el, ha nyelvében és kulturális szokásaiban magyarrá lett, vagyis röviden: ha teljesen asszimilálódott. Kizárta vagy megbélyegezte azt, aki nem kívánt beolvadni, saját nyelvét és kultúráját földadni, de ennek lehetőségét éppen azért nem tagadta meg eleve és eredendően senkitől, mert a mind kiterjedtebb magyar nyelvűvé válás, s ennyiben egyfajta egységes, homogén társadalom ideája lebegett szemei előtt. Azért érdekes és fontos ezt hangsúlyozni, mert később mindez megváltozott: a világháborút és a forradalmakat követően a nyelvtisztítás korábban is meglévő, de funkcionálisan periférikus jellegű kirekesztő vagy kifejezetten antiszemita konnotációi immár domináns helyzetbe kerültek, és a nemzetből vagy az asszimiláció lehetőségéből eleve, előzetes ítéletek alapján számosakat kizárt.³³

3) A nyelvi kontextus mellett a másik szociokulturális feltétel, amely a lapok és folyóiratok jellegét átfogóan befolyásolta, az újságírás és irodalom elkülönülését,³⁴ a sajtó professzionalizálódását kísérő jelensége tömegkultúra és irodalom mind határozottabb elkülönülésének. Igaz, még semmiképp sem teljes szétválásról van szó ekkor, amint az talán később sem következik be szélsőséges formában, de egy olyan tapasztalatról, amelynek révén a nagyobb műveltséget szerzők mind jobban megkülönböztetik magukat a kevésbé műveltektől.³⁵

³³ Lásd GYÁNI Gábor, „A pesti nyelv” = *Uő, Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón, Városháza, Budapest, 1995, 76–84.*

³⁴ Vö. BIRÓ, A sajtó, 29: „Ami kevés romantika még a szerkesztőségben van, azt többnyire az írók viszik oda, az írók, akik Magyarországon még szinte kivétel nélkül újságírók is, akik kivételes helyzetet tudnak maguknak egy-egy redakcióban teremteni és akik a maguk életét néha szabálytalanul, kisebb-nagyobb explóziókra rendezik be. Maga az újságíró: pontos, rendes és rendszerető ember. És amilyen mértékben szorult ki az irodalom az újságból és amilyen mértékben válik lehetségessé, hogy az író írói munkából – az újságírói munka nélkül megéljen, abban a mértékben száll el az újság-műhelyekből a régi romantika minden maradványa.”

³⁵ Vö. GYÁNI Gábor, „Folytonosság és átalakulás a budapesti elit- és tömegkultúra múltjában” = *A pesti polgár, 171–183*; MOLNÁR Julianna – VARJU Zsuzsanna, „Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében”, *Magyar Könyvszemle* 115 (1999/3), 329–342; GYÁNI Gábor, „Az olvasás kultúrája. 1886. Megjelenik György Aladár szerkesztésében a *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*” = *A magyar irodalom története*, II, 560–571.

A lapkiadásban megerősödő üzleti célok, a példányszám erőteljes növekedése és különösen a bulvárlapok megjelenése egyaránt arra vezet, hogy a sajtóban nagyobb teret kap a tágabb olvasórétegek alacsonyabb átlagos műveltségéhez való igazodás – az olvasók számának növekedéséhez figyelembe kell venni azokat igényeit is. A kor humanértelmisége ezt nemegyszer színvonalcsökkenésként élte meg. Ugyanakkor másik oldalról, az újonnan olvasni kezdők számára közel sem magától értetődő ez a tapasztalat. Számukra a tömegkultúrába való bekapcsolódás könnyen bizonyulhat éppen fölemelkedésnek, akár csak önmagában a rendszeres olvasás szokásának kialakulása folytán is, a társadalmi-kulturális integráció egyik kezdeti lépésének, esetleg a változó világban való eligazodást segítő szereprepertoárnak. A sajtóról szóló korai, nem egy helyütt gunyoros könyvecskéjében Bíró Lajos is érzékeli, hogy ami egyik oldalról színvonalasítás, másoknak, a kevésbé művelteknek már ez a színvonal is emelkedést jelenthet. Miközben lemondóan elismeri, hogy „az újság nem írhat mást, csak azt, amit a közönség gondol”,³⁶ megjegyzi azt is: „Az újság lefelé terjeszkedik, ezért válik mindig olcsóbbá, ezért lármáz, ezért kiabál, ezért handabandázik. És ez az utálatos lárma, ez a rút kiabálás és ez az ostoba handabandázás ott lenn kultúrfejlődést jelent; ami innen fentről a nívó leszállítása, az onnan lentől a nívó emelkedése.”³⁷ Természetesen mindez a sajtó egészét tekintve igen differenciáltan ment végbe, de legalább közvetve minden lapra – az alacsony példányszámot akár tudatosan vállaló, ekként továbbra is ebben a rendszerben pozíciójukat profilírozó folyóiratokra is – hatott. Ebben a tekintetben a 19. század végén a hazai lapstruktúra is oly módon alakul át, hogy a fogyasztói szemlélet hatása vagy ellenhatása abban átfogóan megnyilvánul.

Az újraközlés „alternatív” nyilvánosságának paradigmája
A Pesti Hírlap

Az időszaki sajtó 19. század végén és 20. század elején tapasztalható növekedése mind a lapok számára, mind azok terjedelmére vonatkoztatva

³⁶ BÍRÓ, *A sajtó*, 4.

³⁷ *Uo.*, 21.

bővülést jelentett. Ebből az következett, hogy egyre több újságfelületet kellett írásokkal megtölteni: Budapesten a századforduló táján hozzávetőleg „napi 300–400 újságoldal kínálta magát olvasásra, vasárnap pedig több mint a kétszerese: mintegy 1000 oldal! S a vidéki sajtó is erősödött.”³⁸ Ez – mint korábban említettem – növelte az újságírók iránti keresletet, sőt arra is kényszeríthette a lapokat, hogy kevésbé képzett zsurnalisztákat is munkatársaikká fogadjanak.³⁹ Csakhogy logikailag van egy másik módja is a lapok „teleírásának” – az újraközlés.

Közel sem új, közel sem ismeretlen jelenségről van szó, de olyan eljárásról, amely soha olyan méreteket nem öltött, mint a lapok gyors, robbanásszerű bővülésekor. Ráadásul e módszer úgy biztosíthatott akár színvonalas, legalább szakmai szempontból profin megírt írásokat, hogy az a lapnak akár kevesebbe is kerülhetett, ugyanakkor az újságírónak mégis plusz bevételt jelentett. Mindez azért fontos, mert bármennyire is jelentékeny a gazdasági fejlődés, az olvasótábor növekedése, a lapok erős versenyében nem tart lépést az újságokra nehezedő üzleti nyomással és megszorodó igényekkel. Az ismertebb zsurnaliszták számára az újraközlések ugyanakkor azt is biztosították, hogy nevük még többekhez, még több csatornán keresztül jusson el az olvasókhoz – legalábbis az újraközlések rendszerének abban a szegmentumában, amelyben feltűntették a nevet. Az újságírás névtelen gyakorlatában az eljárás talán még kiterjedtebb lehetett. Később, a világháború után a trianoni országhatárok hatnak ebben az irányban: az írások nyugodtan közölhetők voltak a megalkult országok akár mindegyikében.⁴⁰ Kosztolányi például számos írását közölte a fővárosi és vidéki lapok mellett felvidéki, erdélyi és bácskai lapokban is. Ha csak ez utóbbi típusokat vesszük számba, s nem számolunk azzal, hogy még ezen belül is többszörös közlésre van lehetőség,

³⁸ *MŰOSZ*, 44.

³⁹ A kiegészítés környéki lapkiadás kapcsán, de a későbbi fölfutásokra is alkalmazhatóan idézi a Bolond Miksa 1867-es évfolyamából BUZINKAY Géza, *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*, Corvina, Budapest, 1983, 21: „A lapkiadási kolera úgy terjed, hogy a szerkesztők maholnap nemhogy olvasót, hanem munkatársakat sem kapnak.”

⁴⁰ Ennek egy példájáról, részletes filológiai adatokat is közölve lásd korábbi írásomat: BENGI László, „Kosztolányi (?) újságot ír. A névtelen cikkek azonosításának kérdéséhez” = „*Alszik a fény*”. *Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, szerk. BEDNANICS Gábor, FISZ – Ráció, Budapest, 2010, 201–269.

már öt változat párhuzamos publikálásánál tartunk. Sőt az olvasók felelősségének szinte tüntető kihasználására is akad példa: a Légrádyak által 1913-ban alapított képes hetilapban, Az Érdekes Újságban – persze nagyobb időbeli távolsággal – még a lapon belül is újraközölték Kosztolányinak azonos írásait.⁴¹

Az újraközlések gyakorlata természetesen nem került el teljesen a kutatók figyelmét. Legfőképp Lakatos Éva – elsősorban Dezsényi Bélának a század első felében végzett kutatásaira mint előzményekre hivatkozó⁴² – 1979-es dolgozata hívta föl erre a figyelmet.⁴³ Lakatos az eredményeket a sajtó üzleti működése felől értelmezte, legemlékezetesebb példáit egyenesen a zugújságírás, a csalások köreiből véve. A vidéki lapok különösen gyakran kerültek olyan helyzetbe, amelyre az újraközlések jelenthettek megoldást.⁴⁴ A Leopold Gyula által 1896-ban alapított Általános Tudósító című nyomtatott lapnak, majd 1902-től a Munkatárs című lapjának az ismert pesti újságírók által írott cikkei a vidéki lapok azzal a feltétellel vehették át, ha a benne közölt hirdetéseket is közölték.⁴⁵ A 19. század végi vidéki katolikus sajtót Dersi Tamás is úgy jellemezte, hogy ott a „legfontosabb kellék azonban az olló, amely az anyagiánnyal küzdő szerkesztőket lapzártá előtt mindig kísérti. Újságjaik terjedelmének jelentős része, olykor harmada-fele átvétel: a budapesti katolikus sajtó cikkeinek, tárcáinak utánnyomása.”⁴⁶

Az újraközlések sajátos, részint más jellegű és későbbi, de hasonlóképp jellemző, könyv- és lapkiadás üzleti viszonyát is érzékeltető példá-

⁴¹ Lásd ehhez Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 3. Budapesti magazinok, heti- és havilapok, szerk. ARANY Zsuzsanna, Ráció, Budapest, 2010, 52–58 (például 113., 134. és 153., 125. és 135. 132. és 137., 121. és 148., 116. és 154., 110. és 156. tételek).

⁴² DEZSÉNYI Béla, „Külföldi származású szórakoztató mellékletek magyarországi német hírlapokban”, *Magyar Könyvszemle* 61 (1937/4), 325–331; Uő, „Egy régi vidéki újság képes melléklete”, *Magyar Könyvszemle* 68 (1944/2–4), 176–178.

⁴³ LAKATOS Éva, „Lapkiadás mint üzlet. Egy bibliográfiai feltárás tapasztalatai”, *Magyar Könyvszemle* 95 (1979/2), 140–163. Későbbi kötetben, a többi írás összefüggése révén is bővítve a korábban előtárt tapasztalatokat: Uő, *Sikersajtó a századfordulón. Sajtótörténeti megközelítések*, Balassi – OSZK, Budapest, 2004, 13–37.

⁴⁴ Vő. DEZSÉNYI-NEMES, I. m., 178: a kiegészítés után megszorozódó vidéki lapok sokszor a „tartalmat a fővárosi lapokból ollózták” (ezt a részt még épp Dezsényi írta).

⁴⁵ BUZINKAY-KÓKAY, I. m., 157; BUZINKAY, *Magyar hírlaptörténet*, 99–100.

⁴⁶ DERSI Tamás, *A századvég katolikus sajtója*, Akadémiai, Budapest, 1973, 21.

ját írja le Szabó Zoltán 1942-ben. A zömében rövid és jórészt névtelen könyvismertetések gyakori jellemzőjeként tárja elő, hogy azok hangja meglepően egyezik, sőt sokszor mondatok-mondattörödékek is azonosak. Ugyanis – tárja föl az ennek háttérében lévő gyakorlatot – a nagy kiadók előre megfogalmazott és a szerkesztőségekbe eljuttatott reklámanyagai adják kiindulási szövegüket, amelyet az újságíró vagy szerkesztő a lap igényei szerint, gyakorta a könyv ismerete nélkül, egyszerűen csak átszab.⁴⁷

Az újraközlések kiterjedt rendszere révén a lapokban sajátos megtöbbszöröződése megy végbe egynemű írásnak. Olyan, amely redundanciához vezet: ki akarná a megrögzött újságolvasók közül egy másik lapban újfent viszontlátni, amit napokkal ezelőtt másutt olvasott, s ott, ha éppen úgy tartotta kedve, akár többször is elolvashatott. Ehhez nem lenne szükséges az archiválás egyik eljárását, de nem a fölhasználás, az üzletileg értelmezhető (újság)fogyasztás céljait követő technikára. Ezért ez a redundancia bár kibővíti az írást olvasók körét, más szempontból le is zárja az olvasás tevékenységét: ellene hat az egymás szövegeit újraközlő lapok együttes-párhuzamos olvasásának, az irodalmi nyilvánosság diverz területeit áttekintő befogadói elszántságnak. Hasonló ellentmondás lép föl az újraközlések által sugallt kánon fogalmában. Hiszen igaz ugyan, hogy az újraközölt szövegek megtöbbszöröződése mintegy megerősíti a – több esetben épp ismert neve miatt újraközölt – szerző kánoni pozícióját. Csakhogy ez a kánon mégis mindig parciális marad, amennyiben az újraközlések rendszere nem terjed ki a műveltség vagy a kritika közvetítette kánon egészére, hanem ennek mindig csak más-más részére. Bármennyire is gyakori volt ez a szerkesztői eljárás, hatóköre nem terjedt odáig, hogy bármely újság minden ismertnek és fontosnak tartott szerző szövegeit ismételtelen lehozza. S épp a redundancia olvasást lezáró jellege folytán nem fogalmazódik meg igényként az afféle részkánonok

⁴⁷ SZABÓ Zoltán, „A sajtó meg a könyv”, *Magyar Csillag* 2 (1942/7), 28–40, különösen 32–34, ahol a szerző példaként Tamási Áronnak, illetve részletesebben Tóth Árpád egy kötetének kritikáit hozza föl. Angliában egyébként már a 18. század végén fölmerült a panasz, hogy a recenziók látókörét beszűkíti az újság fenntartásában érdekelt kiadókhoz fűződő (üzleti) viszony, sőt hogy egyes írók maguk – vagy a kötetek eladásában érdekelt leleményes kiadók – készítik el az ismertetéseket. (Lásd LÖWENTHAL, I. m., 116.)

egységesítésének, egységes és éppennyire jól rendezett keretbe helyezése, azaz intézményesítésének gondolata vagy elvárása.

A lapról lapra ugráló olvasás ellen ható, a bemutatott kánon belsőleg akár koherens, de nem átfogó, totalizáló jellege olyan részlegesség benyomását kelti, amely elfedi az emellett működő, ennek ellen is ható integratív tendenciákat. Utóbbinak csak általános és ezért némiképp üres indoka lehetne az, hogy az újraközlés részben olyan napilapokat (is) érint, amelyek a legnagyobb példányszámú sajtótermékek közé tartoznak a vizsgált időszakban, mint például a Pesti Hírlap. Az már fontosabb, hogy az újraközlések redundáns jellege talán nem szándékoltan, de közelíti azoknak az olvasóknak a tapasztalatát és ismereteit, akik amúgy eltérő, különböző, netán egymástól távol is álló lapok vásárlói vagy fogyasztói. Ezt ráadásul még jobban nyomatékosítja az, hogy az újraközlések nyilvánosságot szervező sajtórendszere határozottan az irányzati elkülönülés ellen dolgozik. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az újraközlés gyakorta átlépi azt a határt, amelyet a politikai orientációjú sajtótörténet – nem is teljesen jogtalanul – bizonyos lapok között hajlamos lenne meghúzni. A politikai és sajtóbeli megosztottságok, elvi és személyes viszonyok már a századforduló előtti hírlapi világban is sokkal bonyolultabb hálót, egymást átfedő s egymással átmetsző szálú szövedéket alkottak annál, semhogy a nagypolitika vagy az átfogó ideológiák szembenálló fogalmai mentén relevánsan értelmezhetők legyenek. A szerzők, főként szépírók igen különböző eszmei-politikai kötődésű, vonzódású, ellentétes világnézetű lapokba is nyugalommal írtak, s a napilapokban nemegyszer a legellentétesebb fölfogású és meggyőződésű publicisták dolgoztak együtt.⁴⁸

⁴⁸ SIPOS, I. m., 19; BUZINKAY, I. m., 136–137; vö. MŰOSZ, 49; LIPTÁK, I. m., 46. A Magyar Szemle 1895-ös évfolyamából idézi DEZSÉNYI-NEMES, I. m., 246: előfordult, hogy „egy újságíró két különböző irányzatú lapba is írt”. Vagy amint Krúdyról jól ismert: „Pártállástól és szellemi orientációtól, sajtóműfajtól függetlenül, nehéz olyan napi- és hetilapot találni, amelyben ne jelent volna meg írása.” (BUZINKAY-KÓKAY, I. m., 174.) Kosztolányi szintén sok olyan folyóiratban közölt, „készségesen szerepet vállalt, amelyek nemegyszer élesen bírálták a Nyugatot és a nyugatosokat”, mint például az Élet és az Új Idők, majd később, értelemszerűen, egy ideig az Új Nemzedék. (RÓNAY László, „Társunk, Kosztolányi”, *Vigilia* 62 (1997/5), 380. Lásd Uo.: „Az általam ismert adatok szerint Kosztolányi továbbította az Életnek több keresztény nyugatos társa írásait.” Vö. Uő, „A francia példa”, *Vigilia* 59 (1994/1), 55; az Élet nyitottságát fölemlítve Uő, „Magyar katolicizmus (1890–1939)”, *Vigilia* 59 (1994/8), 605. Kosztolányi valóban már indulásától, 1909-től sokat publikált az Életben egészen 1914-ig, s szin-

Ekként ellehetetlenül valamiféle dichotóm, egyszerűsítően kétosztatú osztályozási séma alkalmazása a természetükben sokkal összetettebb folyamatok és jelenségek leírására.

Kitérő: Hányan olvasták Kosztolányi regényeit?

Arra a kérdésre, hogy ténylegesen hányan is olvasták, hány emberhez is jutottak el Kosztolányi egyes regényei, aligha tudunk érvényes választ adni. Ennek a kitérőnek nem is ez a célja, hanem csak egy röpké gondolat kíséret annak erejéig, hogy valamelyest elbizonytalanítsa – még ha meg nem is föltétlen cáfolja – a sajtóval kapcsolatos berögzöttségeket. Olyanokat, amelyek például a Nyugatban közölt írásoknak eleve nagyobb helyi értéket tulajdonítanak, mint a napilapok irodalmi rovata hozta szövegeknek. Jóllehet egy ilyen vélekedés nemcsak arról feledkezik meg, Kosztolányi majd minden írása efféle helyeken is megjelent, hol első, hol sokadközlésben, hanem arról is, hogy ez nem Kosztolányi ki-tüntető vagy épp pikáns sajátossága, de a kor olyan jelentős szerzőire is érvényes, mint például Babits.

Két, időben egymáshoz közel eső regényt választottam: az *Aranysárkányt* és az *Édes Annát*. Előbbi a Pesti Hírlapban 1924–1925-ben, utóbbi a Nyugatban jelent meg elsőként 1926-ban. Minthogy regényekről van szó, így föltételezhetjük, kivételesen nincs eddig ismeretlen másodközlésük. Igaz, a *Pacsirta* még erre is példát szolgáltat: a Nyugat mellett az Erdélyben megjelenő *Ellenzék* is közölte. Visszatérve a két választott regényre, föltételezem, hogy a könyvbeli kiadások példányszáma nem tért el radikálisan, jóllehet a Légrády Testvérek által megjelentetett *Aranysár-*

tén ebben az évben az Élet jelentette meg a *Modern költők* első kiadását. Jobst Ágnes tanulmánya emellett egy *Remeték* című kötetet is jelez Kosztolányitól az Élet kiadványai között (JOBST Ágnes, „Az Élet és köre”, *Vigilia* 58 [1993/9], 707). Tudomásom szerint azonban a fordításgyűjteményen túl más Kosztolányi-kötet nem látott az Életnél napvilágot. Föltehetőleg arról a novelláskötetről van szó, amely 1915-ben végül is nem jelenhetett meg (lásd erről FENYŐ Mario, *A Nyugat hőskora és hátttere*, ford. GELLÉN József, Csokonai, Debrecen, 2001, 190–191), és amely valószínűleg nagyban azonos az 1916-ban napvilágot látott *Bűbájosok* című kötetel. Utóbbinak több novellája az Életben is megjelent.

kány esetében még arra is gyanakodhatnánk, a Pesti Hírlap kiadó-tulajdonosai inkább üzletet láttak a könyv kiadásában, mint a másik regényt megjelentető Genius. Akárhogy is, a számítás során csak a két lap vélt – vélt, mert pontosan nem ismert, csak becsülhető – példányszámát veszem tekintetbe. Az is motivál ebben, hogy a lapok összevetése a célom.

A Pesti Hírlapról a vonaton szállított példányszámokról áll rendelkezésre adat: ez 1925 végén 36 ezer példányt tett ki.⁴⁹ Föltételezhetjük, hogy a tényleges megjelenési példányszám ennek kétszeresére tehető,⁵⁰ tehát 72 ezerre. Az olvasásszociológusok körében mindmáig vitatott, milyen szorzóval kell számolni, ha a példányszámból arra szeretnénk következtetni, a lapot ténylegesen hányan olvasták. A szorzószám azt mutatja meg, egy példányt átlagosan hány olvasó nézett át. Megoszlának a vélemények, így a biztonság kedvéért egy messze alsó becslést adó kettes szorzóval számolva 144 ezer olvasónál járunk. Persze közülük nem biztos, hogy mindenki olvasta a regényt, ezért ezt a számot osztanunk kell. Ismét biztos, alsó becslést adó arányt választva azt feltételezem, hogy minden tizedik vásárló fordított figyelmet a regényközlésre. Annak ellenére ilyen csekély feltételezéssel élek, hogy az *Arany-sárkány* folytatásos közlései a vasárnapi, tehát eleve többek által olvasott számokban kaptak helyet, és hogy a folytatásos regényközlések történetesen épp azon üzleti eszközök közé tartoztak, amelyek növelni tudták egy lap eladott példányszámát.⁵¹ Aligha az érdeklődés hiányára utal, hogy a Pesti Hírlap a folytatások egy részének megjelenését követően egyik számában az alábbi fölvezetéssel adja a korábbi részek tartalom-összefoglalóját: „Uj előfizetőink nagy táborra számára ismertetjük az eddig megjelent folyta-

⁴⁹ SIPOS, I. m., 104. (A 3. táblázat adata.)

⁵⁰ Erre enged következtetni a 3. és 4. táblázat adatainak összevetése *uo.*, 104–105. Lásd továbbá ELEKES, „Az időszaki sajtó statisztikája”, 260: „Nagyon hozzávetőleges becsléssel, szakemberektől szerzett információk szerint, a postára feladott példányszám mintegy 50%-át teszi a tényleg kinyomott példányszámnak s így nem követünk el nagy hibát, ha a nyomás példányszámát a postai szállítás kétszeresére tesszük.”

⁵¹ A folytatásos regények népszerűségéről mond el, Bíró Lajosnak egy Nyugatban közölt regénye kapcsán, mulatságos anekdotikus életképet, az olvasói kíváncsiságon élvő GELLÉRT, I. m., 447. Föltehetőleg maga Kosztolányi is utal e közlés népszerűségére egyik névtelen, így valószínűleg bizonytalan szerzőségű pesti „pillanatfelvételében”, amely egy regényfolytatást olvasó asszony mind jobban behavazott képét adja: „Hó... hó... hó... A tél virágai – Idillek”, *Budapesti Negyed* 16 (2008/4), 88. Vö. még LIPTÁK, I. m., 46, 62, 169.

tások meséjét, a regény főbb mozzanatait.”⁵² Ezek egyúttal arra is utalnak, túlzott aggodalmaskodás lenne nagy súlyt fektetni arra a kérdésre, hogy vajon tényleg mindenki minden részét olvasta-e a regénynek. Biztosan nem, mégis a tendencia inkább ellenkező irányba hatott: a regényközlés népszerűségét mutatta. Mindennek ellenére tehát a fönti aránnyal számolva azt kapjuk, hangsúlyozottan alsó becslésként, hogy az *Arany-sárkányt* hozzávetőleg 14 ezer ember olvasta a Pesti Hírlapban.

Mindezt rövidebben megismételve a Nyugatra: a folyóiratot ekkortájt legfőljebb 2000 példányban adták ki, a háború utáni visszaesést követő emelkedés ellenére is. Ha feltételezem, minden számot itt is ketten olvastak – ami a Pesti Hírlaphoz hasonlóan igen erős alsó becslés –, akkor 4000 tényleges olvasóval kell számolnom. Ha viszont most azt teszem föl, a Nyugat minden egyes (!) olvasója a Kosztolányi-regény részleteit is elolvasta – vagyis a minden tizedik olvasó Pesti Hírlapnál alkalmazott arányszámához képest a reálisnak hatónál is jobb mutatót választok –, akkor ez egyben az *Édes Annát* a Nyugatban olvasók száma is. A Pesti Hírlapban megjelent *Arany-sárkány* legalább 14 ezer olvasójával elég nagyvonalúan számított 4000 nyugatos olvasó áll szemben. A különbség legalább egy nagyságrend tehát a napilap javára!

Jogos kérdés, kétkedés, hogy túl nagy jelentőséget tulajdoníthatunk-e az olvasók afféle empirikus számának? Aligha. Céлом nem is holmi hierarchia fölállítása volt, vagy az irodalmat közlő lapok gyökeres újraértékelése. Arra szerettem volna a fönti számítással föl hívni a figyelmet, hogy nem olyan magától értetődő, történetileg mit tekintünk alternatív nyilvánosságnak. A számokat nézve nem ugyanarra a következtetésre kellene ugyanis jutnunk, mint a lapok hagyományos irodalomtörténeti kánonját, értékelését alapul véve. Ugyanerre a nem eldönthető viszonyra utal az is, hogy például Kosztolányi egyes szövegeinek közlését azért sürgeti Fenyves Ferenc szerkesztőnél, hogy a Bács megyei Naplóban jelenjenek meg elsőként – és nem a Pesti Hírlapban vagy a Nyugatban.⁵³ Ha tehát a közlések sorrendiségét, a szigorú értelemben vett időrendi elsőséget próbálnánk a rendezés, netán hierarchizálás alapjául megtenni,

⁵² „Arany-sárkány. Kosztolányi Dezső új regényéről”, *Pesti Hírlap* 1924. november 16., 37.

⁵³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, s. a. r. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 1996, 515 (888. levél), 519 (892. levél).

hasonlóképp ellentmondásos – többször épp a fővárosi lapokat utánközlő szerepbe helyező – eredményre jutnánk.

Az újraolvasás integratív nyilvánosságának paradigmája
A Nyugat

Mi tette a Nyugatot egyedülállónak, legalábbis egyedülálló jelképpé a 20. század elejének magyar irodalmában? Olyan kérdés ez, amely – nyíltan vagy rejtetten, vitatva vagy a megerősítés szándékával, de – jó ideje rendre visszatér az irodalomtörténet-írásban. Szükséges ezért hangsúlyozni, hogy az alább kifejtendő gondolatmenetben közel sem törekszem a Nyugat irodalomtörténeti helyének viszonylagossá tételére. Épp ellenkezőleg, úgy látom, a Nyugat jelentőségét csak megerősíti az a tapasztalat, hogy a vele kortárs vagy őt megelőző irodalmi kapcsolatok, sőt átfogóbban a korabeli folyóirat-struktúra bizonyos jegyei a Nyugat által képviselt és meghatározott távlatból – megelőlegezve: az újraközlés helyett az újraolvasást diszkurzív szervezőerővé avató szemlélet révén – válnak érthetővé. Amit a korszakból látunk, azt jórészt a Nyugaton keresztül látjuk. Így vázolható föl az a látókör, amelytől indulva aztán újra kiemelhető, kidolgozható az, ami a Nyugat képviselte modelltől különböző, ám ettől függetlenül szintén – a Nyugathoz hasonlóan, csak épp eltérő tartalmi vonatkozásokban – érdekes és jelentéssel teli lehet a mai olvasó számára is.

A Nyugat hatása és jelentősége bizonyosan nem magyarázható vagy igazolható a nagy lapokhoz képest igen alacsony példányszámával. A legmagasabb értéket, mintegy 4000 példányt, az első világháború végén ért el, de ezen kívül 2000-nél több példányban csak kivételes esetekben kelt el.⁵⁴ Mindeközben azonban az is teljes joggal hangsúlyozható, hogy a péld-

⁵⁴ Nyugat példányszámairól lásd például GELLÉRT, I. m., 18–19. A nem éppen megbízható impresszumok adatait közölve áttekintően vö. FRÁTER Zoltán, *A Szövetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, h. n., 1996, 136–139. A háború előtti adatokat vizsgálja FENYŐ, I. m., 116–119. A Nyugat folyamatos megjelenési nehézségeiről, rendezetlen, állandóan támogatókra szoruló gazdasági-anyagi helyzetéről lásd BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Borda Antikvárium, Budapest, 2000. Maga a Nyugat Kiadó is „tulajdonképpen azért jött létre, hogy a Nyugat számára pénzt vonjon be, s ezzel folyamatos megjelenését bizto-

dányszámok összevetése nem magától értődő.⁵⁵ Ha a Nyugatot a népszerűbb havi vagy akár heti megjelenésű lapokhoz mérjük, például az Új Időkhöz, de akár A Héthez, akkor a nyilvánosságban betöltött eltérő funkció, részint műfaji különbség, megtapasztalásához kerülünk közelebb. Ha viszont a Nyugatot hozzá hasonló európai vagy amerikai folyóiratokkal vetjük össze, a példányszámok közötti – különösen arányosított – különbségek már közel sem akkorák, sőt könnyen el isenyésznek. Ezáltal pedig arra vetülhet fény, hogy a hazai kulturális nyilvánosság részben épp a Nyugat által fémjelezhető tagolódása, működése, szerveződése nem egyedi magyar jelenség, hanem legalábbis hasonló folyamatok más országokban is joggal tehető összehasonlító vizsgálódások tárgyává.

A Nyugat kiemelt szerepét pusztán a benne közlő írók kilétével, afféle listájával vagy kánonjával is nehéz lenne magyarázni. Akik ugyanis itt megjelentették írásait, számos más fórumon is publikáltak, s bár laptól függött, hol több s hol kevesebb a jelentős írók száma, akad nem egy olyan orgánus, amely gárdájának rangját csak nehézkes méricskéléssel lehetne a Nyugat mögé helyezni vagy akár eléje sorolni.⁵⁶ Például a Nyugat előzményeként számon tartott 1905-ös „Figyelő elhallgatását nem indokolja a munkatársak névsora”,⁵⁷ hisz jórészt már felsorolhatja a Nyugat későbbi szerzőit. A Figyelő mégsem volt képes fennmaradni – szemben a Nyugattal, ami egyben hatásának egyik magyarázata is lehet.⁵⁸ Ehhez hasonlóan még csak azt sem tartom komolyan alátámaszthatónak,

sítsa” (Uo., 5, vö. Uo., 6, 16). Hogy az ilyen paradox hatástörténeti szituáció közel sem föltétlen annyira ritka (vö. Uo., 52): „Adynak távolról sem volt életében akkora olvasóközönsége, mint amekkorának azt később egyesek szerették volna látni.” A Nyugat csekélyebb példányszámának és messze terjedő hatásának ellentmondását azonban már a korábbi sajtótörténeti irodalom is rögzíti: DEZSÉNYI-NEMES, I. m., 220; vö. MÚOSZ, 187.

⁵⁵ Ezt emeli ki, nemzetközi összehasonlításban is hozva példákat hasonló példányszámú, jelentősnek bizonyult külföldi folyóiratokra, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Világirodalmi távlat megteremtése. 1908. Megjelenik a Nyugat című folyóirat első száma” = *A magyar irodalom története*, II, 705–706.

⁵⁶ Szemléletesen ad példát erre BEZECZKY, I. m., 57.

⁵⁷ FRÁTER, I. m., 9.

⁵⁸ A Nyugat előzményeiről átfogóan lásd például PÓK Lajos, „A Nyugat előzményei. Négy folyóirat”, *Irodalomtörténet* 45 (1957/3), 285–303; KENYERES Zoltán, „A Nyugat története rövid előadásokban”, *Új Írás* 29 (1989/2), 3–4; FENYŐ, I. m., 62–64.

hogy a Nyugatban általában jobb írások jelentek volna meg, mint másutt. Miközben a Nyugat magas átlagos színvonalát nem szeretném kétségbe vonni, a mai olvasó számára már számos olyan szöveget is hoz, amelyek avulékonynak bizonyultak, elszürkültek, s mára már elvesztették érdekességüket. Másik oldalról pedig egy sereg, a mai irodalomtörténet által jelentősnek ítélt munka nem a Nyugatban, hanem más lapokban, nemegyszer napilapokban látott napvilágot. A világháborút követően Kosztolányi például éppúgy közölt regényt naponta megjelenő sajtóorgánumban, mint a Nyugatot részben szerkesztő Móricz vagy Babits. A legendásan mindenhol publikáló Krúdyt szinte említeni is fölösleges. Kiemelhető ebben az összefüggésben a Pesti Napló Mikes Lajos szerkesztette irodalmi melléklete, amely az Est-lapok tulajdonosának, Miklós Andornak köszönhető biztos anyagi háttere révén a Nyugat valódi versenytársának volt mondható.

A Nyugat jelképes irodalomtörténeti jelentőségének okát másutt keresem. Úgy vélem, szorosan összefügg azzal, hogy hosszú időn és szinte szintetizáló erővel, hatékonyan képviselte az irodalomolvasásnak, a befogadásnak olyan formáját, amely gyökeresen ellentmondott az újraközlések rendszere által feltételezettnek. Olvasás és irodalom efféle kapcsolata – amelyet az újraolvasás igénye mentén kísérek meg leírni – természetesen nem abban új, hogy a Nyugat előtt vagy mellett ne létezett volna. Hanem abból nyeri jelentőségét, ahogy a Nyugat az irodalmi nyilvánosság terében megszólal: a Nyugatban megjelenő művek más eséllyel, más módon válnak olvashatóvá, mint a napi vagy heti sajtó legtöbb termékében közöltek. Újraolvasásról pedig nem föltétlenül az újbóli elolvasás értelmében beszélek, hanem egyfajta újrafelismerésként,⁵⁹ olyan nyilvános megszólalásként, amely az újraközöléssel szemben nem lezárja, de éppen inkább megnyitja a teret, a nyilvánosság terét a további befogadás számára: feltételezi-előhívja a korábbi befogadói tapasztalatokat, és azokat mint a későbbi olvasói tevékenység horizontját igyekszik módosítani. Nem a szövegek valamiféle belső sajátosságáról van szó, hiszen a Nyugatban közölt művek egy jelentős része is bekerült az újraközlések

⁵⁹ A fogalom ebben az összefüggésben is érvényes értelmezéséhez lásd Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*, ford. BONYHAI Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 95–96.

rendszerébe, hanem arról a közegről, amelynek jellege folytán a szövegek másképp válnak olvashatóvá. Ezért itt a Nyugatot éppúgy, mint a többi lapot, elsősorban a nyilvánosság formájaként határozom meg. S ha olyan értelemben nem esztétikainak tekintem is a Nyugat kiemelkedését, hogy a benne közölt művek különleges irodalmi értékével próbálnám azt magyarázni, abban az értelemben mégis – s megkockáztatom: sokkal radikálisabban – esztétikainak vélem, hogy az olvasás egy, a sajtóban ekkor nem megszokott módját, attitűdjét helyezi előtérbe.

Szegedy-Maszák Mihály a Nyugat íróinak történeti és szemléleti sokszínűsége, különmeműsége folytán véli úgy, hogy leginkább a világirodalmi távlat igénye vagy érvényre juttatása lehetett a közös nevező és átfogó sajátosság a Nyugat szerzői számára.⁶⁰ Elfogadva ezt a sajátosságot, úgy vélem, a világirodalomhoz való efféle viszony együtt érthető meg az újraolvasásként leírt pozícióval: szintén az újrafelismerés, az új fénytörésbe állítás mozzanata válik általa hangsúlyossá, általánosabban fogalmazva: a magyar irodalom újraolvasása világirodalmi távlatban, sőt a fordításokban a világirodalom alkotásainak alkotó újraírása magyar nyelven, a magyar kultúra közegeiben.⁶¹

Hogy miért pont a Nyugat, és nem más folyóirat képviseli e jellegzetességeket jelképes érvénnyel, arra – a Nyugat huzamos fönnállásának tényéhez kapcsolódva – prózai, de nem elhanyagolható magyarázat lehet az, hogy ha nehézkesen is, de még éppen fönn tudott maradni. Ez aligha-

⁶⁰ SZEGEDY-MASZÁK, „Világirodalmi távlat megteremtése”, 704–705; vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Babits nemzetfölfogása” = Uő, *Az újraolvasás kényszere*, Kalligram, Pozsony, 2011, 281: „Ha volt közös cél, mely a Nyugat szerzőinek többségét vezette a folyóirat létrehozásakor, az minden bizonnyal a más nyelvű irodalmak iránti kíváncsiság lehetett.” A nyugati irodalmak felé fordulás talán nem véletlen figyelhető meg a Nyugat előzményeinél is: Pók Lajos említi az Élet kapcsán, a Magyar Génusz esetében pedig már-már fölroja, hogy kevesebbet törődött a magyar irodalommal, mint a külföldi ismertetésével (Pók, *I. m.*, 286, 289–292). Hasonlóképp kiemeli a külföldi irodalom meghatározó jelenlétét a Nyugat első évfolyamában Gellért Oszkár visszaemlékezése, amely ugyanakkor jelzi azt is, hogy ez részben meg is osztotta a Nyugat szerzőit (GELLÉRT, *I. m.*, 208–209).

⁶¹ Érdekes lehet mint a világirodalmi távlatához tartozó kérdés a Nyugat lehetséges külföldi párhuzamainak fölvetése. Erről röviden lásd SZABOLCSI Miklós, „A Nyugat helye a világirodalomban” = *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Anonymus, Budapest, 1998, 15–16. Szabolcsi legközelebbi rokonként a Nouvelle Revue Française-t, az NRF-et említi, kifejezetten sajtótörténeti, „az irodalomtörténeti mozgásformák [...] szerveződési formája” felőli közelítésben.

nem összefüggésben áll azzal a korábban részletezőbbben ismertetett folyamattal, amelyet a lapok számának növekedése jelzett, és amely a társadalom sajtótermékeket eltartani képes gazdasági erejének növekedésében állt. Egyszerűen fogalmazva, szemben a Figyelővel és más lapokkal, a Nyugat éppen akkor indult meg, amikor a súlyos és többször fenyegető anyagi gondok ellenére is már fönnt tudott maradni, s ezért hatást tudott kifejteni. Már elég bő és erős ekkor a lappiac ahhoz, hogy egy Nyugat-típusú folyóiratot is életben tudjon tartani.⁶² Pedig Ignótus még ekkor is „valószínűleg néhány esztendeig élő, színvonalas »revue«-t remélt”,⁶³ s aligha remélték sokan, hogy ebben a tekintetben Ignótus jókorát téved.

Mindeközben a gazdasági-pénzügyi lehetőségeknek volt egy további aspektusa is. Fenyő Miksa 1910. június 14-én kelt levelében azt panaszolja ugyanis Hatvany Lajosnak, hogy a Nyugat nem tudja eléggé magához láncolni szerzőit:

S közben ilyenek történnek: a *Renaissance*-ban ugyanazoktól az íróktól jelennek meg munkák, kik a *Nyugat*-ban írnak; s éppen olyan munkák, melyek a *Nyugat*-ban is jöhettek volna. Miért? Mert nekünk nincs meg a módunk arra, hogy íróinkkal rendezzük az ilyen anyagi természetű dolgainkat. Pedig nagy érdekünk volna, hogy pl. Ady és Babits kizárólag a *Nyugat*-ba írjanak; sőt néhány fiatalabbat is kellene magunkhoz láncolnunk.⁶⁴

Fenyő panasza, vágya üzleti és szerkesztői szempontból egyaránt teljesen érthető, én mégis úgy vélem, megvalósulása esetén félő lett, hogy a Nyugat által javasolt nyilvánosságforma veszít erejéből s érvényéből. Más szavakkal, a Fenyő fölvázolta út ellen hatott volna annak, hogy a Nyugat

⁶² Kiemelten kezeli a Nyugat pénzügyi háttérének kérdését FENYŐ, I. m., 67–76.

⁶³ FRÁTER, I. m., 7.

⁶⁴ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, vál., szerk. HATVANY Lajosné, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 92 (85. levél). A levélre Fenyő hívta föl a figyelmemet (lásd FENYŐ, I. m., 77). Monográfiájában a levél szerzőjének fia egyébként arra is joggal utal itt, hogy a Nyugat sikerességét, modellté válását és hatását jelzik az annak példáját követő későbbi lap-alapítások, amelyek kisebb-nagyobb kudarcra legalább részben arra vezethető vissza, hogy a Nyugat támogatása mellett – bármennyire is erősödőben volt a gazdaság és a művészetpártoló nagypolgárság – valójában nem maradt elegendő pénzügyi forrás a további hasonló lapkísérletek számára (vö. Uo., 79).

az irodalom nyilvánosságának terébe mintegy intézményesítve vezesse be a befogadást elsősorban újraolvasásként értelmező fölfogást. Ebben az esetben ugyanis a Nyugat talán nem újrarendezte volna az irodalmi művek megszólalásának, megszólaltatásának feltételrendszerét, hanem akár ki is válhatott volna abból a nyilvános térből és azon intézményes keretek közül, amit a sajtó a korban jelentett az irodalom és az olvasás számára.⁶⁵ Csakhogy a Nyugat nem érintetlenül hagyta, hanem éppen hogy a vele megőrzött kapcsolata révén módosította ezt – sokkal szélesebb körben, mint amit pusztán példányszámai alapján gondolni lehetett volna. Márpedig ez azt jelenti, a Nyugat pénzügyi háttere nemcsak annyiban jelentős, hogy immár hosszabb távon biztosítani tudta egy ilyen típusú lap fennmaradását, hanem annyiban is, hogy ezt csak éppen hogy tette. Azt állítom tehát, a Nyugat nem lett volna ugyanaz, ha nem küzd sokszor súlyos pénzügyi gondokkal, ha esetenként nem lapszámról lapszámra válik csak biztosítottá megjelenése. Utóbbi volt ugyanis szükséges és tán elengedhetetlen föltétele annak, hogy a magyar sajtó távoli szegleteiben is publikáló szerzőket egy lapba gyűjtő Nyugat képes volt az irodalmi nyilvánosság újrarendezésére.

Hasonlóan jelentős, de kevésbé formális szerepet játszhatott a Nyugat képviselte integratív nyilvánosság kiformalódásában az előzmények között tárgyalt két szociokulturális feltétel. Ami ugyanis többek számára mint a magyar nyelvűvé válás hátulütője vagy ellentmondásos következménye tűnt föl, egy sajátos, számos nyelv hatásait magába olvasztó „pesti nyelv” kialakulása, az a Nyugat számára a megszólalás természetes nyelvét, sőt ösztönző közegét jelentette. Egyszerre új, alakuló, mozgásban lévő közeg, és kihívást is, ami úgymond még nincs kész, még nem teljes, amelyet ilyen értelemben még meg kell és meg is lehet alkotni. Akár kritikusai – mint Horváth János –, akár szerzői számára – mint Kosztolányinak – a pesti nyelv szoros kapcsolata a folyóirattal szinte magától értődő tapasztalat volt.

A tömegkultúra és az irodalom mind jobban érzékelhető elkülönülése szintén pozíciót biztosított a Nyugat számára: nem föltétlen a popularitás ellentétéként értendő helyet, hanem eltérő értelmezői keretként,

⁶⁵ Kenyeres Zoltán alighanem joggal hangsúlyozza, hogy a „Nyugat ereje abban rejlett, hogy nem vált szektává” (KENYERES, I. m., 5).

más olvasási feltételrendszerként megmutatkozó lehetőséget. A Nyugat abban a tekintetben, érvelhetünk, még nem hajt végre teljes szakítást a tömegkultúrával, hogy írói jó része még újságíró is volt anélkül, hogy munkássága élesen kettévált volna. Ezzel viszont ismét csak az a sajátos helyzet alakulhatott ki, hogy ami a Nyugatban alapvetően a magas kultúra részének számít, sokszor ugyanaz más összefüggésben jószerevével éppannyira populáris, széles közönséghez szóló tud lenni, mint egy folytatásos regény a napilapokban. Ami a Nyugat elit jellegét adja, s ahogyan ez összefügg a kulturális nyilvánosságban betöltött sajátos szerepével, az az újraolvasás fogyasztói szemléletet érvénytelenítő befogadói magatartása.

A Nyugat integratív nyilvánosságformája ehhez kapcsolódóan több mozzanatból tevődik össze. Az szinte már közhely, hogy a Nyugat ha nem is minden, de sokféle és ellentétes szemléletű, karakterű íróknak egyaránt fórumot biztosított. Fontosabb ennél annak a kánonnak az intézményesült jellege, amelyet a Nyugat képviselt.⁶⁶ Az újraközlések részlegességével szemben a folyóiratot határozott és átfogó érvényre igényt tartó kánonalkotó szándék hatotta át, amely sajátosan paradox, feszült viszonyba lép a befogadásnak újraolvasásként történő beállításával. Míg utóbbi alapvetően nyitott, az új értelmezések révén változó terét sejteti az értelmezéseknek, előbbi a kánon rögzítettsége felé mozog. Utóbbi a tömegkultúrától mind élesebben elkülönülő magas műveltség mércéjét igényli, az újraolvasás nyitottsága viszont a lehetséges olvasatok és olvasók számára kínál mozgásteret. Lezárás és megnyitás egymás ellen ható tendenciái hozzák létre a Nyugat integratív nyilvánosságát, amely egyszerűs mind az esztétikai tapasztalat jellege folytán mindig alá is képes ásnni az ebben rejlő megdermedés veszélyét.

⁶⁶ A sokféleség erénye a Nyugat (szerzőinek/szerkesztőinek) önjellemzéseiben rendre (esetenként negatív, az elköteleződést hiányoló hangvétellel) megjelenik, s a Nyugat irodalomtörténeti értékelésének is fontos, nagyjából egyetértéssel övezett eleme. „Nem egyetlen irányzat, nem egyetlen csoport, mégcsak nem is egyetlen korosztály mondhatta magáénak, hanem kezdettől, megindulása pillanatától sokféleség jellemezte, és az évek múltával ez a sokféleség fokozódott és növekedett.” (Uo., 5.) „A Nyugat című folyóirat jelentőségét tanúsítja, hogy három olyan költőnek [Adynak, Babitsnak és Kosztolányinak] tudott háttérrel biztosítani, akiknek lényegesen eltért a költészettelfogása.” (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Füzérszerűség Kosztolányi életművében” = Uő, *Az újraolvasás kényszere*, 339.)

A 20. század első évtizedeinek a Nyugat irodalomtörténeti hagyományához képest előtűnő sajtónyilvánossága, ennek eltérő jegyei azok, amelyek nem kis részben a Nyugat kulturális helyét, közegét átgondolhatóvá teszik, s ismét jelentéssel telíthetik a nagy folyóirat olyan jellegzetességeit, amelyek annak szoborszerű, monumentalizált és korszakossá tett képében üres magától értetődőséggel voltak csak jelen. Ennyiben a Nyugat felléptét megelőző és körülölelő nyilvánosság formái azok, amelyek a saját hagyománytörténete által részben elfedett és betemetett Nyugatot ismét másként teszik olvashatóvá. Azaz a Nyugat felől látható és megmutatkozó sajtótörténeti összefüggések révén, ennek közvetett útján tűnik föl maga a Nyugat is új módon, más fénytörésben.